

ANALYTISCHE FILOSOFIE OP VLAAMSE WIJZE - TUSSEN TAALANALYSE EN NATURALISME¹

Joachim Leilich

Over de situatie van de analytische filosofie in Vlaanderen kan men moeilijk iets zeggen, zonder vooraf duidelijk te maken wat men onder de uitdrukking ‘analytische wijsbegeerte’ verstaat. De term ‘analytische wijsbegeerte’ gebruikt men vandaag om zeer uiteenlopende en soms zelfs tegengestelde houdingen aan te duiden. Tussen filosofische posities bestaan geen duidelijke grenzen. Trekt men toch duidelijke scheidingslijnen, dan gebeurt dat niet zonder enige willekeur en subjectieve voorkeur.

Iedereen heeft het vandaag over de beruchte kloof tussen analytische en continentale wijsbegeerte. Veel filosofen geven in hun lectuur, publicaties of onderwijs blijk van een voorkeur voor één van beide richtingen. Of een tekst van analytische dan wel continentale afkomst is, valt redelijk gemakkelijk uit te maken. Toch is de tegenstelling analytisch versus continentaal misleidend, omdat zij de indruk wekt dat een filosofische activiteit uitsluitend in een van beide kampen plaatsvindt. Dat, terwijl nogal wat continentale filosofen een behoorlijke portie ‘analytische filosofie’ in hun eigen denken incorporeren. De hoofdreden om de disjunctie ‘continentaal versus analytisch’ te verwerpen bestaat echter hierin, dat de hoofdmoot van de filosofische activiteit noch analytisch noch continentaal is, maar simpelweg historisch. Inderdaad, de meeste filosofen zijn filosofiehistorici. De bij benadering tienduizend filosofische artikels die jaarlijks wereldwijd verschijnen, hebben doorgaans een interpreterend historisch descriptief karakter. Weliswaar is het zo dat de afkeer van de zuiver historische benadering van de wijsbegeerte eerder kenmerkend is voor de analytische filosofie. Wat echter nog niet betekent, dat de beoefening van de geschiedenis van de filosofie tot de continentale wijsbegeerte behoort. Keert men terug naar de beginfase van de analytische wijsbegeerte, dan vervagen hoe dan ook de grenzen tussen analytische en continentale filosofie.²

Er valt niet over te twisten, dat analytische filosofie niet gedefinieerd kan worden op basis van noodzakelijke of voldoende criteria, aan de hand waarvan men kan uitmaken of iemand al dan niet een analytisch filosoof is. Analytische filosofen bezitten weliswaar een aantal typische ‘kenmerken’, maar geen enkele analytisch filosoof zal al die kenmerken in zich verenigen, en niet iedereen die een aantal van die typisch ‘analytische kenmerken’ heeft, is daarom een analytisch filosoof.

Voor concepten die niet strikt definieerbaar zijn, en bijgevolg moeilijk af te bakenen, is het in navolging van Wittgenstein gebruikelijk – en vruchtbaar – om van een ‘familiegelijkenis’ te spreken. Hans-Johann Glock heeft in zijn boek *What is analytic philosophy?* een poging gedaan om aan de hand van een aantal kenmerken van analytische filosofen een dergelijk ‘familieportret’ te schetsen.³

Glocks lijst van typische kenmerken van analytische filosofen luidt als volgt:

Linguïstische wending
 Afwijzing van de metafysica
 Filosofie verschilt van wetenschap
 Reductionistische analyse
 Formele logica
 Wetenschapsgericht
 Argumentatief
 Helderheid

Bovenstaande lijst is niet willekeurig samengesteld, maar berust op een selectie van auteurs (of filosofische strekkingen) die algemeen erkend worden als paradigmatisch voor de analytische filosofie. Die selectie omvat:

Frege
 Russell
 Wiener Kreis
 Quine
 Oxford (Austin, Ryle, Strawson)
 Wittgensteins *Tractatus* en zijn Filosofische *Onderzoekingen*

Het schema van Glock neemt een bevinding over die goed ingeburgerd is in de geschiedschrijving van de analytische wijsbegeerte. Ik bedoel het verschil dat men – ietwat ongelukkig uitgedrukt – aanduidt als het onderscheid tussen de *filosofen van de ideale taal* en de *filosofen van de gewone taal*, (de *ordinary language* filosofen).

Opvallend bij de eerste groep filosofen is het nadrukkelijke gebruik van formeel logische technieken en een gerichtheid op de natuurwetenschappen. Gerichtheid, die positief als ‘naturalisme’ of pejoratief als ‘sciëntisme’ gekarakteriseerd kan worden. Die twee kenmerken, namelijk de gerichtheid op de ontwikkeling van de empirische wetenschappen en de centrale plaats van de formele logica, zijn bij de *ordinary language* filosofen afwezig. Als beide ‘scholen’ tot de analytische wijsbegeerte horen – wat ongetwijfeld het geval is –, dan betekent dit dat er binnen de analytische filosofie tegenstellingen bestaan, en dat bijgevolg de analytische filosofie geen eenvoudig verschijnsel is.

Voornoemde tegenstelling treft men bijvoorbeeld aan in het vaak aangehaalde verschil tussen een vroege en een late Wittgenstein (Wittgenstein I & II).

Logische analyse versus *ordinary language philosophy* is echter niet het enige spanningsveld in de analytische wijsbegeerte. Zij bevat ook nog een tegenstelling tussen naturalisten en antinaturalisten. Om te beginnen zal ik de antinaturalistische positie proberen te karakteriseren.

Het aspect 'helderheid' lijkt daartoe een geschikte invalshoek. Dat aspect wordt door Glock zeer onbevredigend behandeld, omdat hij niet verduidelijkt waarvoor die helderheid staat: voor de heldere manier waarop een filosoof schrijft of voor verheldering als doel van de filosofie. Vele analytische filosofen – vooral in de eerste helft van de twintigste eeuw – beschouwden het verhelderen van *uitspraken* als het primaire doel van hun filosofische activiteit. Die idee is zeker schatplichtig aan de befaamde linguïstische wending: analytische filosofie is *taalanalytische* filosofie. De idee van filosofie als verheldering van de uitspraken die wij doen over (allerlei) verschijnselen (wetenschappelijke uitspraken, ethische uitspraken, uitspraken over de menselijke geest, et cetera) staat neutraal ten opzichte van het verschil tussen de 'ideale' taal en de 'gewone' taal. Filosofen zoals Frege, Russell en Wittgenstein I beschouwden de logische analyse van uitspraken als verhelderend, terwijl de aanhangers van de conceptuele analyse van de gewone taal hun aandacht richtten op de grenzen van het 'zinnvol gebruik'.

Paradigmatisch voor de logische analyse zijn in het bijzonder Frege's analyse van existentie uitspraken en Russells befaamde 'analyse' van de uitspraak "De huidige koning van Frankrijk is kaal".⁴ De meest duidelijke voorbeelden van de *ordinary language* strekking vindt men bij Ryle, die in zijn *Concept of Mind* de 'logische geografie' van onze psychologische termen wenst te corrigeren door de dualistische misverstanden van die termen aan kritiek te onderwerpen.⁵ Uit die kritiek blijkt bijvoorbeeld dat een uitdrukking zoals 'begrijpen' of 'willen' niet naar een specifieke mentale activiteit verwijst. Als een schaakspeler een dreiging heeft gezien en de nodige maatregelen heeft genomen om een nederlaag te voorkomen, dan heeft hij geen twee verschillende dingen gedaan: een aanval succesrijk afgeweerd én het schaakspel begrepen. Het begrijpen is geen verborgen mentale act, maar de vaardigheid om gepast te reageren. Een student die een diploma wil behalen, schrijft zich in, volgt lessen, studeert, legt examens af, et cetera. Zijn 'wil' is geen bijkomend mentaal ingrediënt naast die activiteiten.

Maar waarom zouden we een logische analyse moeten maken van taal of waarom zouden we moeten begrijpen hoe onze begrippen functioneren? Het antwoord daarop is vrij eenvoudig: omdat taal ons gemakkelijk misleidt. De logische analyse en de conceptuele analyse vormen een middel tegen de neiging ons door taal te laten misleiden. Logische en/of conceptuele analyse heeft in de analytische wijsbegeerte vaak een therapeutische functie.

Nu hebben we alle benodigde bestanddelen om de antinaturalistische houding in de taalanalytische filosofie te karakteriseren: analytische filosofie is 'taalanalytische' filosofie, die ons door een logische of conceptuele analyse van uitspraken of begrippen wil genezen van misvattingen die onder meer op het terrein van de *metafysica* of de *philosophy of mind* frequent voorkomen. Kortom, analytische filosofie is taalanalyse met therapeutische bedoelingen.

De nadruk op (logische) taalanalyse heeft er toe geleid dat de taalanalytische filosofie ook steeds bijzondere belangstelling had voor bepaalde aspecten van de taal (bijvoorbeeld voor betekenis) en voor logica. Die belangstelling kon zich bij vele auteurs in die mate verzelfstandigen, dat zij zich niet langer bezighielden met het verhelderen van filosofische problemen in het algemeen of het oplossen ervan door die problemen als schijnproblemen te laten verdwijnen. Wat tot gevolg had dat logica en taalfilosofie niet langer een dienstmaagd of hulpwetenschap waren, maar een vrij grote autonomie bezaten. Iets gelijkaardigs geldt ook voor de wetenschapsfilosofie. In de *Tractatus* van Wittgenstein, in de *Wiener Kreis* of in het werk van diens invloedrijke Angelsaksische spreekbuis, A.J. Ayer, worden enkel de uitspraken van de empirische (natuur)wetenschappen als cognitief significant beschouwd, en wordt filosofie soms herleid tot een theorie van de empirische wetenschap. Hoewel vandaag nog nauwelijks iemand de wetenschapsfilosofische standpunten van de *Wiener Kreis* onderschrijft – bijvoorbeeld het principe dat alle legitieme kennis steunt op verifieerbare zintuiglijke waarnemingen – bestaat tussen de meeste actuele wetenschapsfilosofische standpunten en de *Wiener Kreis* in de regel een historisch genetisch verband.

In de analytische filosofie van vandaag treft men echter ook tendensen aan die niet terug te vinden zijn in het zopas geschetste beeld. Sommigen beschouwen die tendensen als een breuk met de analytische wijsbegeerte of als een bedreiging van haar identiteit. Het gaat voornamelijk om twee tendensen, die vaak met elkaar samenhangen, waarop ik de aandacht wil vestigen. De ene bestaat erin dat men 'analytisch' niet opvat als taalanalytisch, waardoor de *linguistic turn*, dat wil zeggen de nadruk op de analyse van uitspraken verloren gaat. De tweede tendens – vanuit orthodox analytisch oogpunt bekeken eveneens een zondeval – bestaat in een bekentenis tot het naturalisme. Het begrip 'naturalisme' heeft veel schakeringen, hier bedoel ik met 'naturalisme' de strekking die ertoe neigt het verschil tussen 'conceptuele' vragen (het betekenisprobleem) en empirisch wetenschappelijke vragen te verwerpen en voor een continuïteit van wetenschap en filosofie te pleiten. Dit leidt tot een naturalisering van de filosofie in de zin, dat kentheoretische, ethische of antropologische kwesties als empirische vragen worden behandeld, waarbij men zich gewoonlijk op de evolutietheorie of op de *cognitive science* als *Leitkultur* beroept. Bijzonder voelbaar – en dramatisch – is deze ontwikkeling op het terrein van de *philosophy of mind*, waar hersenscanners het onderzoek naar de

'logische geografie' (Ryle) van ons mentaal vocabulaire verdringen, – met het risico in een 'cartesiaans materialisme' te belanden met de hersenen in de rol van *res cogitans*.

Een domein waarin het analytisch continentaal verschil nooit in dezelfde mate een rol heeft gespeeld in de 'theoretische wijsbegeerte', is deze van de praktische filosofie, meer in het bijzonder de sociale filosofie. In de ethica bestond wel een traditie die duidelijk taalanalytisch was, waarvan Hare's *The Language of Morals* een typisch product was. Maar ook wat de ethica betreft zijn filosofen van analytische signatuur eerder de uitzondering, tenzij men 'analytisch' en 'Anglo-Amerikaans' (valselijk) als synoniem beschouwt.⁶

Analytische filosofie en onderwijs in Vlaanderen

Onderstaande opmerkingen over de rol van de analytische wijsbegeerte in het onderwijs in Vlaanderen zijn een momentopname. Fluctuaties in het personeelsbestand, curriculumwijzigingen of besparingen kunnen het beeld wijzigen. Globaal gezien zal de situatie echter vrij stabiel blijven. Niet altijd valt van de titel van een cursus af te lezen, of de invulling 'analytisch', 'continentaal' dan wel 'historisch' is, en niet altijd kan men op de websites van de opleidingen precieze informatie over de inhoud van de cursus vinden. Dit is bijvoorbeeld het geval wat betreft de cursussen taalfilosofie, kenleer, overzichten van stromingen in de hedendaagse wijsbegeerte en tekstcolleges. Bijgevolg is de volgende becijfering slechts indicatief.

In alle Vlaamse filosofieopleidingen is de analytische wijsbegeerte duidelijk aanwezig. Soms zijn er expliciet vakken voorzien voor analytische wijsbegeerte, soms is de analytische inslag van de cursus te danken aan de invulling door de docent. De omvang van analytisch georiënteerde vakken in de Ba-opleidingen bedraagt bij benadering 35 studiepunten (UGent), 27 studiepunten (KUL) en 23 studiepunten (VUB & UA). Het grootste gedeelte daarvan betreft logica, wetenschapsfilosofie en epistemologie. Aan alle Vlaamse universiteiten is het vak logica de sinds Frege en Russell ontwikkelde symbolische logica. Ook het vak wetenschapsfilosofie is in de regel in de analytische traditie ingevuld. Wat kenleer betreft is de situatie moeilijker te beoordelen, omdat de invulling van dat vak soms sterk historisch is of gebeurd vanuit een 'continentaal', meestal fenomenologisch oogpunt. Een vergelijking met de situatie in Franstalig België is niet oninteressant. Hoewel de analytische filosofie er vandaag niet langer volledig afwezig is, heeft zij in de Franstalige wereld nooit een sterke positie weten te verwerven. Dit blijkt onder meer uit de situatie aan de UCL (Louvain-la-Neuve) en aan de ULB (Brussel), waar het aanbod aan analytische wijsbegeerte in vergelijking met Vlaanderen opvallend zwak is. Dit beeld wordt bevestigd door de bacheloropleiding aan de FUNDP (Namur), waar het aandeel van de analytische wijsbegeerte beperkt blijft tot de

formele logica. Des verrassender is het, dat de analytische wijsbegeerte in Luik zeer duidelijk aanwezig is.

Het lijkt geen twijfel dat de hedendaagse logica zoals zij sinds Frege en Russell heeft ontwikkeld in alle Vlaamse universiteiten ingang heeft gevonden. Formele logica is – althans in de ogen van de meeste filosofen – een relatief ‘ideologieneutrale’ bezigheid. Wat wellicht ertoe bijgedragen heeft, dat zij nergens op wereldbeschouwelijk gemotiveerde tegenstand is gestoten. Alleen in Antwerpen maakte ze pas relatief laat haar intrede in de curricula en dan nog in een vrij elementaire vorm.⁷ Verplichte cursussen logica die hoge eisen stellen aan de studenten, doen vermoeden dat men in de beoordeling van de examens enige mildheid aan de dag legt, om op die manier grote *ravages* te vermijden. Hoewel de ontwikkeling van de formele logica nauw verbonden was met de vroege analytische wijsbegeerte, en in het bijzonder met de grondslagendiscussies in de wiskunde, is zij geen *conditio sine qua non* voor een analytische filosofiebeoefening. De analytische stromingen die een minder sterk vertrouwen hebben in het nut van formele technieken voor de filosofie – de Oxford filosofen en de volgelingen van de late Wittgenstein – zijn in Vlaanderen echter minder sterk vertegenwoordigd. De kloof tussen een eerder logisch-sciëntistisch gerichte analytische filosofie en een op de late Wittgenstein (of op Oxford) georiënteerde analytische filosofie blijft tot op heden – ook in Vlaanderen – voelbaar. Aan Quine wordt de uitspraak toegeschreven “Philosophy of science is philosophy enough” en Wilfrid Sellars formuleerde de *scientia mensura stelling*: “In the dimension of explaining and describing the world, science is the measure of all things, of what is that it is, and of what is not that it is not”. *Cum grano salis* kan men zeggen, dat die visie in Gent en Brussel meer bijval vindt dan in Leuven of Antwerpen.⁸ Bijzonder interessant is het feit, dat men in Leuven en Antwerpen maximaal geprofiteerd heeft van de mogelijkheden die het wittgensteiniaans concept van taalspelen biedt voor de analyse van de eigenheid van religieuze taal. Onwillekeurig herinnert dit aan wat Joyce zei over het protestantisme, toen hij dat met de hond van een buurman vergeleek: “it goes a bit of the road with everyone”.⁹

Onderzoek

De bevindingen wat betreft het onderwijs in de analytische wijsbegeerte vinden we terug op het terrein van onderzoek. In Gent en Brussel zijn de ‘analytisch’ geïnspireerde onderzoeksprojecten bijna uitsluitend in de centra voor *Logica en Wetenschapsfilosofie* te vinden. Zoals de benaming al duidelijk maakt, zijn het merendeel van de onderzoekers actief in het domein van logica en wetenschapsfilosofie. Aan de VUB komt hierbij nog een opvallend accent op de filosofie van de wiskunde, in Gent valt de aandacht op voor de wetenschapsfilosofie van de sociale wetenschappen en wetenschapssociologische aspecten van wetenschap.

In Leuven draagt het relevante onderzoekscentrum het woord ‘analytisch’ in zijn naam: *Centrum voor Logica en Analytische Wijsbegeerte*. In Leuven is weliswaar ook logica aanwezig, maar men streeft er duidelijk naar meer diversiteit in de onderzoeksthema’s (die naast logica en wetenschapsfilosofie ook het terrein bestrijken van taalfilosofie, analytische godsdienstfilosofie, meta-ethica, handelingstheorie en *philosophy of mind*). Het onderzoekscentrum in Leuven vormt dus eerder een soort overkoepeling van zeer uiteenlopende projecten. Dit gebrek aan coherentie zorgt echter voor een zekere verscheidenheid, waardoor de analytische filosofie in Leuven een meer individualistische invulling krijgt. Brussel en vooral Gent geven echter soms de indruk dat de analytische filosofie slechts collectief bedreven kan worden. Boven publicaties verdringen zich gewoonlijk vier of meer namen van auteurs, en men streeft duidelijk naar veel expertise op een relatief smal terrein. Een strategie die bij de fondsen voor wetenschappelijk onderzoek, in het bijzonder het FWO, gehonoreerd wordt. Men heeft soms zelfs de indruk dat het doel van het onderzoek voornamelijk erin bestaat een maximum aan middelen voor onderzoek te verwerven. En als het FWO vooral geeft aan wie al heeft, dan is de groei gewaarborgd, maar dit terzijde.

Gezien de overmacht van de logica en wetenschapsfilosofie aan de zusterinstellingen heeft Antwerpen de zinvolle keuze gemaakt niet voor een overaanbod *ad nauseam* in Vlaanderen te zorgen. Het *Centrum voor filosofische psychologie* verenigt expertise uit fenomenologie, taalanalytische filosofie, *philosophy of mind* en *cognitive science*. Het zwaartepunt van ‘analytisch’ geïnspireerd onderzoek ligt op het gebied van fenomenaal bewustzijn en *embodied cognition*.¹⁰

Op het Nederlandstalig grondgebied bestaat sinds 2006 de *Vereniging voor Analytische Filosofie* (VAF), een soort regionale afdeling van de *European Society for Analytic Philosophy* (ESAP). Op het gebied van de logica en wetenschapsfilosofie is er het *Belgisch genootschap voor Logica en Wetenschapsfilosofie* en bestaat sinds 1955 het *Nationaal centrum voor navorsingen in de logica*.

Wat blijft er van de analytische wijsbegeerte?

Deze vraag stelde de Duitse hoogleraar Peter Bieri, die de leerstoel voor analytische wijsbegeerte aan de *Freie Universität Berlin* bekleedde.¹¹ Zijn antwoord zorgde binnen de kringen van het Duitse *Gesellschaft für analytische Philosophie* voor opschudding. Bieri onderscheidde twee soorten helderheid. De helderheid in de zin van exactheid, zoals we die vinden in de *formele* argumentatie in de al of niet toegepaste logica, en een helderheid die hij karakteriseert als een poging tot ‘oriëntatie in het denken’ of *gedankliche Übersicht*. Bieri steekt niet onder stoelen of banken dat die eerste strekking

volgens hem geen blijvende waarde heeft. Hij beschrijft de ontgoocheling van studenten (en van hem zelf) die “op zoek naar een omvattend inzicht in de wereld en onze plaats daarin” terechtkwamen bij “particularistische technici”. In een repliek verdedigde Ansgar Beckermann, voormalig voorzitter van het *Deutsche Gesellschaft für analytische Philosophie*, het belang van logische formalisering. Tegelijk wees hij op het naturalisme als basisconsensus onder analytische filosofen.¹² De bewering van Jaegwon Kim: “If current analytic philosophy can be said to have a common ideology, it is, unquestionably, naturalism”, getuigt echter van een bijzonder eenzijdige kijk op de analytische wijsbegeerte.¹³ In die controverse tekenen zich duidelijk de breuklijnen af binnen de hedendaagse analytische wijsbegeerte: aan de ene kant, tussen degenen die een groot belang hechten aan formele technieken en degenen die ons inzicht trachten te geven in de ‘alledaagse’ begrippen van het *manifeste wereldbeeld*, en aan de andere kant, tussen de naturalisten en antinaturalisten anderzijds. Het is opvallend dat volgens Bieri precies dat van blijvende waarde is wat binnen de analytische filosofie tegenwoordig (ook in Vlaanderen) een minderheidspositie inneemt¹⁴

“Analytic philosophy is not taken very seriously anywhere except by analytic philosophers”.¹⁵ Die opmerking van Richard Rorty is zeker raak. Hij vertelt alleen niet bij dat hetzelfde gezegd kan worden van de continentale filosofie. Het zou vreemd zijn als broodbakkers de enige consumenten van broodjes waren. In de filosofie bestaat echter de vreemde situatie dat de groep van de producenten en de groep van de consumenten samenvallen.¹⁶ Is het gevaar dat men geen publiek buiten de filosofische theorieproducenten kan (of wil) bereiken, in de gehele filosofie al groot, in de analytische filosofie is het nog groter. Analytische filosofie speelt misschien nog een rol in de linguïstiek en de *cognitive science*, maar voor de rest blijft men onder elkaar.¹⁷ Enkele namen uit de continentale filosofie genieten een zekere bekendheid bij een gecultiveerd lezerspubliek buiten de filosofie. Analytische filosofen daarentegen zijn *philosopher's philosophers*, filosofen voor analytische filosofen. Wittgenstein is qua naambekendheid zeker de grote uitzondering. Het beeld dat het gecultiveerde publiek van die filosoof heeft, heeft met zijn filosofie echter zo goed als niets te maken.

Peter Bieri heeft erop gewezen, dat de analytische filosofen meer dan andere filosofen pogingen hebben gedaan hun vak naar het model van een cultuur van experts te ‘professionaliseren’.¹⁸ Waar het om techniek gaat in de zin van middelen om doelen te realiseren is deze expertencultuur nuttig en zinvol. Op welke manier de propellers van windmolens in een windmolenpark het best worden geconstrueerd om duurzaam en efficiënt te zijn, is een vraagstuk dat best niet in een dialoog met een breed publiek wordt behandeld. Maar als het daarentegen gaat om de vraag hoe wij het best denken en leven, dan lijkt het wenselijk dat men een groot publiek in dit reflectieproces betreft, aangezien wij

inderdaad wensen dat dit publiek beter denkt en leeft. Een geloofwaardige filosofie heeft een *Universal audience* nodig. Zij moet *öffentlich* gehoor proberen te vinden. Maar zolang onze universiteitsbesturen en de commissies van wetenschappelijke fondsen door het toepassen van het *publish or perish* principe een eenzijdige filosofische expertocratie bevorderen zonder dat er een markt voorhanden is die om die expertise vraagt, zal de analytische filosofie alleen maar sporen achterlaten bij analytische filosofen en zullen zelfs de studenten filosofie de analytische filosofie beschouwen als een ongewenst bijverschijnsel van hun academische opleiding.¹⁹

Noten

1 De auteur wenst uitdrukkelijk Martine Lejeune voor het redigeren van dit artikel te bedanken.

2 In zijn ophefmakende studie over Frege ziet Hans Sluga in de neiging Frege als medestichter van de analytische filosofie te classificeren een historische vervalsing. Zie hiervoor Hans Sluga, *Gottlob Frege*, London, 1980. Wie Carnaps *Der logische Aufbau der Welt* leest, zal talloze positieve verwijzingen vinden naar de fenomenologische school en Dummetts vergelijking van de analytische en continentale wijsbegeerte met de Rijn en de Donau, die aanvankelijk in dezelfde richting stromen voor ze een andere weg gaan, is zeker doeltreffend wat de Oostenrijkse wortels van de analytische wijsbegeerte betreft. Zie hiervoor ook Micheal Dummett, *Origins of Analytic Philosophy*, Cambridge (Mass.), 1994.

3 Hans-Johann Glock, *What is Analytic Philosophy*, Cambridge, 2008.

4 Gottlob Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*, 1884.; Bertrand Russell, 'On Denoting', in: *Mind* (1905).

5 Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Oxford, 1949.

6 Ik laat moraalfilosofie en politieke filosofie hier buiten beschouwing omdat de kloof analytisch/continentaal op dit terrein nauwelijks een rol speelt.

7 Het eerste jaar is er een verplichte cursus over propositiologica en predicaatlogica zonder relaties. Het jaar daarop is er in aansluiting op dat vak een keuzevak dat metalogica en modale logica behandelt.

8 Wellicht speelt het feit dat het katholicisme geen goede voedingsbodem is voor naturalistische neigingen hierbij een rol. De Universiteit Antwerpen is een wereldbeschouwelijk pluralistische universiteit maar heeft op het terrein van de filosofie een verleden in het vrije katholieke onderwijs, de voormalige UFSIA.

9 In Stephan Hero, p. 112 (eds. Th. Spencer et alii, New York 1963).

10 Ook buiten voorgenoemde centra zal men occasioneel 'analytisch filosofisch' onderzoek vinden. Ik denk hierbij onder meer aan het thema 'emotie' (Antwerpen) of aan de doorgaans 'naturalistisch' geïnspireerde projecten op het terrein van de antropologie (Gent).

11 Peter Bieri, 'Was bleibt von der analytischen Philosophie', in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 55 (2007), pp. 333-344.

12 Ansgar Beckermann, 'Peter Bieris Frage nach der richtigen Art, Philosophie zu betreiben', in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 56 (2008) 4, pp. 599-613.

13 Kim Jaegwon, 'The American Origins of Philosophical Naturalism', in: *Journal of Philosophical Research*, (2003), p. 84.

14 Dit betekent natuurlijk ook dat Peter Bieri niet langer representatief is voor de manier waarop analytische filosofie vandaag wordt beoefend. Wie zijn boek *Het handwerk van de vrijheid* kent, zal dit niet zonder enige spijt constateren.

15 Richard Rorty, geciteerd na Glock, op. cit., p. 247.

16 Kolakowski heeft daar ergens in zijn werk op gewezen.

17 Een vergelijkbare situatie zien we in de continentale filosofie.

18 Peter Bieri, op.cit. p. 333f.

19 Opvallend is wel dat naturalistische filosofische strekkingen het contact met een ruimer publiek zoeken. Men kan hier aan de propagandacampagnes voor het Darwinisme denken, de campagnes tegen de idee van een vrije wil of aan SKEPP (Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale).